

'Nederlandsche Juffers!'

*Een werkstuk over de zelfpresentatie van Betje Wolff in verhouding tot het
ideaalbeeld van Sara Burgerhart*

Bachelorwerkstuk Oude Letterkunde

Nederlandse taal en cultuur

Dr. Nina Geerdink en Lieke van Deinsen

Kim Saris

S4210662

11 juni 2015

Inhoudsopgave:

1. Samenvatting.....	3
2. Literatuurparagraaf.....	3
3. Resultaten.....	6
3.1. Onderzoek naar de voorredes.....	6
3.1.1.Walcheren.....	7
3.1.2.Lier-, veld- en mengelzangen.....	9
3.2. Onderzoek naar de briefroman <i>Sara</i> <i>Burgerhart</i>	14
3.3. Vergelijking.....	21
4. Conclusie & Discussie.....	25
5. Literatuurlijst.....	26
6. Bijlagen.....	28

1. Samenvatting

Binnen dit onderzoek is gekeken hoe de zelfpresentatie van de achttiende-eeuwse auteur Elizabeth Wolff zich verhoudt tot haar beschrijving van de ideale jonge vrouw in de roman *Sara Burgerhart*. Op grond van de voorredes van twee bundels, is een beeld gevormd van de schrijfster. Hieruit blijkt dat Wolff een geestig, intellectueel en gedreven persoon is die weinig om het geschilderde auteursportret geeft en opkomt voor jonge schrijvers. Ook is Wolffs briefroman *De Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* geanalyseerd om erachter te komen aan welke deugden en kwaliteiten de perfecte jonge vrouw volgens Wolff moet voldoen. Uit de resultaten blijkt dat de ideale jonge vrouw volgens Wolff een welgevormd hart heeft en welopgevoed én voorzichtig is. Deze kwaliteiten komen overeen met de zelfpresentatie van Wolff. In vervolgonderzoek kan gekeken worden naar andere opvoedkundige boeken en de verhouding tussen het leven van de schrijver en het advies van de schrijver.

2. Literatuurparagraaf

Dit werkstuk is gericht aan ‘Nederlandsche Juffers’ en heren. Binnen dit werkstuk zal worden gekeken hoe een achttiende-eeuwse vrouwelijke auteur zichzelf presenteert. Er is gekozen voor de Zeeuwse schrijfster Elizabeth – ‘Betje’ – Wolff-Bekker (1738-1804), die bekend staat om haar ‘levendige aard, [...] haar puntigheid’ en ‘haar soms scherpe tong’.¹ In de voorredes van haar werken zet ze een beeld neer van zichzelf en reflecteert ze op het auteursportret. De voorredes van de werken *Walcheren, in vier gezangen* (1769) en *Lier- veld- en mengelingen* (1772) zullen worden bekeken om te kijken hoe Betje Wolff zichzelf presenteert aan haar lezerspubliek en hoe ze zelf tegenover het auteursportret staat. In de achttiende eeuw lieten steeds meer auteurs een portret van zichzelf maken.² Een auteursportret wordt ook wel een levensbeschrijving of biografie genoemd. Deze laatstgenoemde term is ontleend aan het Franse woord ‘biographie’, dat voor het eerst werd gebruikt in 1820.³ Binnen dit werkstuk wordt met het auteursportret het daadwerkelijke, geschilderde portret van een auteur worden bedoeld.

De manier waarop Wolff zichzelf presenteert, wordt vergeleken met het beeld dat de schrijfster schetst van Sara Burgerhart. Zij is het hoofdpersonage van de roman *De Historie*

¹ Van Ommeren-Averink, p. 65.

² Wolff, 1772, p. 16.

³ Van der Sijs, 2001.

van *Mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782). De roman is geschreven door Betje Wolff en haar ‘zielsverwant’ Aagje Deken (1741-1804). De roman *Sara Burgerhart* gold als een opvoedkundig adviezenboek voor jongedames. Hierin werd aan ‘juffrouwen’ voorgeschreven hoe ze zich dienden te gedragen en wordt Sara Burgerhart voorgedragen als een voorbeeld voor jonge juffrouwen. De ‘jonge juffers’ vormden een unieke doelgroep: er was nog nooit zoveel aandacht voor deze leeftijdscategorie onder vrouwen.⁴ Daarnaast kwam het ook niet vaak voor dat vrouwen een blik werd gegund in het moderne leven van de Nederlandse ongetrouwde (!) burgervrouw die op het punt staat om volwassen te worden.

De roman *Sara Burgerhart* leeft op diverse manieren voort. Het is in het Frans, Duits en Engels vertaald, het werd vijftigmaal herdrukt en er zijn sinds 1911 vier verschillende theaterbewerkingen van het verhaal gemaakt.⁵ Daarnaast is er de afgelopen zeventig jaar veel wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar de roman *Sara Burgerhart*. Wetenschappelijk onderzoeker Buijnsters herintroduceerde de roman bij de gewone burger door een toegankelijke versie editie uit te brengen in 1980.

Met het genre briefroman zijn de hedendaagse lezers niet meer bekend, vandaar dat het perspectief op de roman is veranderd. De briefroman geeft een inkijkje in de verlichte tijdsgeest van de achttiende eeuw. Zaken als godsdienst, huwelijk en gezinsleven worden belicht. Daarom is de briefroman nog steeds een bruikbare, historische bron voor hedendaags onderzoek. *Sara Burgerhart* dient bijvoorbeeld als een van de casusteksten in het NWO-project ‘Het is niet onopgemerkt gebleven. An International Network Studying The Circulation of Dutch Literature’ (CODL), waarbij men ingaat verspreidingsgeschiedenis en receptie van werken die tot de Nederlandse canon behoren. Daarnaast zijn er enkele recente masters over Sara Burgerhart geschreven zoals ‘Een nieuwe didactische jas voor Sara Burgerhart’⁶, wordt Sara Burgerhart genoemd in lezingen als ‘Europese Heldinnen’⁷ en wordt Betje Wolff vergeleken met tijdgenoten als Belle van Zuylen in krantenartikelen.⁸

Uit bovenstaand literatuuroverzicht blijkt dat de roman *Sara Burgerhart* leeft in letterkundig onderzoek. In de literatuurgeschiedenissen en biografieën staat Wolff bekend staat om haar ‘groote belezenheid, haar helder en diep zielkundig inzicht, haar gezonden, zelfstandigen kijk op mensen en toestanden, de vrouw met zelfbeheersching en ontuitroeibare opgewektheid,

⁴ Buijnsters, 1984, p. 219.

⁵ Márton, via: <http://www.textualscholarship.nl/?p=13825>

⁶ Rianne Bos, 2011.

⁷ Helen de Hoop, 2014.

⁸ Van Dijk, 11 november 2015.

met haar warm hart, haar persoonlijk, vrijzinnig geloof, geworteld in innige en praktische vroomheid'.⁹ Uit haar geschriften en brieven blijkt dat Wolff een veelzijdig persoon is, maar 'geen vrouw met een probleem'.¹⁰ De schrijfster was volgens de mannen van de pastorie juist 'te mans' en haar 'verstand en spotzucht' te 'vrij' voor de vrouw van een dominee.¹¹ Naast deze eigenschappen, bezat de schrijfster rond 1769 een grote kring van bewonderaars, had ze geen gelukkig huwelijk en ze blijkt een 'kind van de Verlichting' te zijn.¹²

Het reeds bekende beeld dat is gevormd over schrijfster Betje Wolff, wordt aangevuld met nieuwe bevindingen over hoe ze zichzelf presenteert binnen twee voorredes. Dit geconstrueerde beeld van de schrijfster wordt vervolgens met Wolffs beeld van de ideale vrouw vergeleken.

Het is aannemelijk dat het personage Sara Burgerhart is gemodelleerd naar de auteur Betje Wolff zelf. Meerdere malen werd door onderzoekers als Brandt-Cortius, Simons en Stuiveling aangenomen dat Sara Burgerhart een zelfportret is: '[...] of liever: het portret van het jonge meisje dat zij was, dat zij zich in haar verbeelding herinnerde te zijn geweest'¹³ of als jonge vrouw symbool stond voor een periode uit de geschiedenis: '[...] de gedroomde dochter (...), jeugdherinneringen, door de tijd gelouterd, door het leed verinnigd, door het verlangen geactiveerd.'¹⁴

Indien er sprake is van een zelfportret, is er een zekere gelijkenis tussen de jongere versie van Wolff en Burgerhart. Volgens sommige literatuurhistorici had Wolff op 16-jarige leeftijd al een kritische geest.¹⁵ Wolff keerde zich op die leeftijd al af tegen de 'dogmatische denkwijze van haar vertheologiseerde omgeving en beleed de vrijheid van denken en schrijven'.¹⁶ Op bovenstaande bevindingen gaat dit onderzoek verder. Er wordt gekeken welke kwaliteiten de schrijfster bezit en of Wolff bepaalde eigenschappen en kwaliteiten ook heeft toegekend aan haar hoofdpersonage Sara Burgerhart.

Hoewel er veel informatie voorhanden is over de schrijfster zelf, is er nog weinig bekend over wat Wolff zelf verstond onder de ideale jonge vrouw. Daarom wordt er binnen dit onderzoek gebruik gemaakt van voorredes. Hierin kan een auteur zijn bedoelingen en (literaire) opvattingen uiteenzetten. Uit de voorredes zal aan de hand van Wolffs ideeën, toon en schrijfstijl duidelijk worden wat voor vrouwbeeld ze van zichzelf geeft. Vervolgens wordt

⁹ Van der Hoeven, p. XI.

¹⁰ Braidotti & Haakma, p. 180.

¹¹ Van Ommeren-Averink, p. 65.

¹² Van der Hoeven, p. XIII en XVII.

¹³ Stuiveling, p. 42.

¹⁴ Simons, p. 22.

¹⁵ Ghijssen, p. 15.

¹⁶ Van Ommeren-Averink, p. 64.

er in de roman *Sara Burgerhart* gekeken naar het vrouwbeeld wat hierin wordt neergezet. Aangezien de roman een opvoedkundig werk is, zal met voorbeelden van ‘goede’ en ‘slechte’ vrouwen duidelijk worden wat onder een ‘ideale jonge vrouw’ wordt verstaan.

Het doel van het onderzoek is om na te gaan hoe het beeld dat Betje Wolff van zichzelf geeft zich verhoudt tot het ideaalbeeld van de jonge vrouw Sara Burgerhart. Zodoende wordt het beeld van de broodschrijfster Wolff geplaatst naast het beeld van de ideale vrouw. De onderzoeksvraag luidt als volgt:

Hoe verhoudt zich de zelfpresentatie van schrijfster Betje Wolff zich tegenover haar beschrijving van de ideale jonge vrouw in de roman Sara Burgerhart?

Eerst wordt het onderzoek naar de voorredes uiteengezet en daarna volgt de analyse van de roman *Sara Burgerhart* en vervolgens eindigt dit werkstuk met een vergelijking tussen de voorredes van Betje Wolff en de briefroman *Sara Burgerhart*.

3. Resultaten

3.1. Onderzoek naar de voorredes

Om te kijken hoe Betje Wolff zichzelf presenteert en voor welke ideeën zij staat, werd er een drietal titels gekozen uit een lijst van twaalf werken waarvan Wolff de enige auteur is. De titels die één voor één worden behandeld zijn: *Walcheren, in vier gezangen* (1769) en *Lierveld- en mengel-zangen* (1772). Hieronder volgt een korte introductie op de werken.

‘Walcheren’ is niet alleen het westelijk deel van Midden-Zeeland, maar ook de titel van de Vlissingse auteur Betje Wolff. De schrijfster was in november 1759 getrouwd met dominee Adriaan Wolff en verhuisde met hem naar de Beemster, een gemeente in Noord-Holland. In hun tiende huwelijksjaar zou het echtpaar Wolff-Bekker in de zomer voor vijf weken teruggaan naar Zeeland. Wolff verheugde zich zo op de reis, dat ze in haar hoofd al allerlei voorstellingen maakte van de reis. Uit die verbeeldingskracht is *Walcheren, in vier gezangen* ontstaan. De bundel uit juli 1769 werd een succes, ondanks de vele taalfouten, ongelijke structuur en het onduidelijke onderscheid tussen de vier zangen in de bundel.¹⁷ Zo werd Wolff door Cornelis Loosje, recensent van de *Vaderlandsche Letter-Oefeningen*,

¹⁷ Buijnsters, 1984, p. 83.

geroemd om de ‘beschaefdheid van tael’ en vindt hij dat ze ‘harttreffend, geestig en verstandig’ schrijft.¹⁸

De losse gelegenheidsgedichten, bijbelse idyllen en berijmde gemoedsrapportages, die Wolff hier en daar had uitgebracht, werden in 1772 samengevoegd in de bundel *Lier-, veld- en mengelzangen*.¹⁹ In deze bundel leest de lezer over Wolffs ‘liefde voor deugd, vrijheid en verdraagzaamheid’, komt ze op voor ‘hare nationaliteit en voor hare sekse’ en is de inhoud soms zeer persoonlijk.²⁰ Zo schrijft ze in het gedicht *Winterzang* dat ze liever leeft op het land dan in de stad en in het gedicht *Walcheren* beschrijft ze het vissersleven in jeugddorp Walcheren.²¹

3.1.1. Walcheren

In *Walcheren, in vier gezangen* is een ‘Voorberigt’ aanwezig, een introductie op het gehele werk alsook op het leven van de schrijfster zelf. Het Voorberigt heeft een duidelijke functie: Wolff komt op voor beginnende en jeugdige schrijvers aan wie meer leertijd moet worden vergund en wie men niet moet afkraken om zijn eerste pogingen, maar juist moet blijven aanmoedigen. De jonge schrijfster ziet zichzelf als een jonge, hardwerkende schrijfster en doet er alles aan om dit beeld te consolideren.

Wolff gaat er in het voorwerk vanuit dat haar lezers haar kennen: ‘Indien ik tot nog toe my niet bekend gemaakt hadde in de Waereld der fraaije Letteren [...]’.²² In deze zin bevestigt de schrijfster al zelf haar naamsbekendheid in de schrijverswereld. Ze spreekt over jeugdige schrijvers zoals zij; jongelieden - ‘Geesten van myne soort’ - die zich op ‘moeijelyke tooneel der Dichtkunde’ door bevinden en pogingen in het schrijven ondernemen zonder de ‘gerijpte’ leeftijd te hebben bereikt.²³ Wolff erkent dat zij eigenlijk ‘niets is’, omdat ze – hoewel ze zeer jong is en niet ‘misgedeeld van geest’ – nog niet de leeftijd heeft bereikt waarop schrijvers eer en faam wordt toegekend.²⁴ Toch probeert ze haar eigen stelling te nuanceren door te zeggen dat jonge schrijvers de potentie hebben om groots te worden als ze maar blijven oefenen ‘met beoëging van juistheid, en délicatesse in ieder Vaers’ en lezen, want dat verbetert ‘den smaak’ en geeft ‘kragt aan ons verstand.’²⁵

¹⁸ Loosjes, p. 463.

¹⁹ Buijnsters, 1984, p. 87.

²⁰ Kalff, p. 66.

²¹ Kalff, p. 66.

²² Wolff, 1769, p. III.

²³ Wolff, 1769, p. III.

²⁴ Wolff, 1769, p. III.

²⁵ Wolff, 1769, p. V.

Wolff gaat in op het leeftijdsverschil tussen de jonge, beginnende en de oudere, gerenommeerde schrijvers, om zich te verdedigen tegenover de oude generatie schrijvers. ‘Moet men egter zoo streng oordeelen over het Werk van jonge Lieden?’, vraagt de nog jonge schrijfster zich af.²⁶ Haar argument is dat geen enkele schrijver in zijn jeugd al op ‘den tóp des Zangbergs’ heeft gestaan en dat men de dichter ‘leerjaren’ moet toekennen om dit te kunnen bereiken.²⁷ Wolff vindt het niet redelijk dat aan kunstenaars en wetenschappers wel die leerjaren worden vergund. Daarom pleit Wolff ervoor dat aan jonge schrijvers als zij de tijd wordt gegund om hun vroegere werk niet aan de kant te schuiven, maar een blik waardig te gunnen. Haar eigen verzen zijn een soort getuigenis om aan de lezer te laten zien dat het werk nog maar een ‘oefening’ is, wat dubieus is: aan de ene kant pleit Wolff ervoor dat jonge schrijvers wél de kracht hebben om goede werken te produceren en aan de andere kant beschut ze zichzelf tegen eventuele kritieken door te zeggen dat ze nog niet genoeg ‘gerijpt’ is en dat ‘misslagen’ zijn toegestaan als je nog jong bent.²⁸

De plotselinge bescheidenheid kan ook een topos van dichterlijke nederigheid zijn. De schrijfster stelt zich nederig op jegens haar publiek, door hen te bedanken: ‘Ik vleije my, BeScheiden Leezer, dat gy my, indien gy buiten dat geneigd zyn mogt my te vereeren met uwe aandagt.’ Niet alleen wordt de lezer bedankt, maar ook nog eens als intelligent ingeschat: Wolff zegt dat zij zweemt met ‘geleerdheid en beleezenheid’ van ‘eene menigte dingen’, waarmee de lezer ‘mogelyk beter bekend’ is dan zijzelf. Door deze lofprijzing en door het misprijzen van zichzelf, zet Wolff het clichématige beeld neer van een schrijver die zichzelf niet goed genoeg acht. Hier zet Wolff bijvoorbeeld haar ‘jeugdigheid’ in als een excuus voor de eventuele mindere kanten van haar werk: ‘[...] ik hoope, by tyd van leeven, en oeffening, iets beters te kunnen aan den dag te brengen, dan nu in myne vermogens is.’²⁹

Wolff vraagt aan haar lezerspubliek, tenminste aan hen die uit ‘zuivere Liefde tot de Kunst’ lezen, om die moed te schenken aan jonge schrijvers, door hun ‘vorderingen’ te lezen.³⁰ Dat het Wolff vooral om die vorderingen (verzen) gaat en niet om zichzelf wordt duidelijk in de volgende passage:

‘Als ik U aanmerk als het Publiek alléén, dan weet ik zéér wel, dat gy geen belang kunt neemen in myne persoon; gy hebt dan noch met myne jaaren, noch met iets

²⁶ Wolff, 1769, p. IV.

²⁷ Wolff, 1769, p. IV.

²⁸ Wolff, 1769, p. IV.

²⁹ Wolff, 1769, p. VII.

³⁰ Wolff, 1769, p. VI.

anders, wat my betreft, te doen. Gy wilt alleen, dat zy, die zig Dichters noemen, U op goede Vaerzen onthaalen.³¹

De schrijfster gaat niet zozeer in op haar eigen schrijversleven en laat een introductie op haar eigen leven in dit voorwerk dan achterwege. Ze schrijft meer vanuit het belang van jonge schrijvers in het algemeen: het is de stem van jeugdige, beginnende schrijvers die ze in het Voorberigt wil laten horen. Wolff wil worden beoordeeld op haar werk en het draait in die beoordeling niet om het feit dat ze vrouw én jong is. Wolff is in de eerste plaats dichteres, iemand die de schone Kunsten zo goed mogelijk tracht te imiteren en te beoefenen en dat het enig belang is om de lezers te vermaken met mooie gedichten.

3.1.2. Lier-, veld- en mengelzangen

In de inleiding van *Lier- veld- en mengel-zangen* (1772) wordt ingegaan op het eerdere dichtwerk *Walcheren*: ‘Ik heb, bescheiden lezer, (trouwens gy weet het) eer het myn tijd was, my vertoond op het moeilijk toneel der Dichtkunde.’³² Naar eigen zeggen, was het ‘eigenliefde’ die ervoor zorgde dat Wolff zich weer ging richten op de poëzie.³³ In het voorwoord wordt hetzelfde discussiepunt aangesneden als in *Walcheren*: de leeftijd van dichters en schrijvers.

De schrijfster beklagt het dat zij en haar jonge medeschrijvers ‘gedurende de eerste twintig jaaren onzes kunstlevens niet, als minderjarigen [...] onder de nutte voogdye van het een of ander magtig stemmig, en magtig nauwziend mensch’ staan.³⁴ De roep om aanmoediging van de al bekende, oudere schrijvers is nog steeds groot. De jonge schrijfster kaffert deze groep hoog aangeschreven schrijvers uit als ‘gevoelige aanbidders van Apollo’, die een zekere air aannemen en daarmee geen fraaie toon slaan.³⁵ Tegenover deze groep met haar ‘brilliant conversatie’, staan de ‘esprits philosophiques’.³⁶ Wolff behoort tot deze groep jonge schrijvers, die niet de behoefte hebben om rust en ‘vryheid’ vinden in de ‘beau monde der goden en godinnen’.³⁷

³¹ Wolff, 1769, p. VI.

³² Wolff, 1772, p. 2.

³³ Wolff, 1772, p. 2.

³⁴ Wolff, 1772, p. 2.

³⁵ Wolff, 1772, p. 2.

³⁶ Wolff, 1772, p. 3.

³⁷ Wolff, 1772, p. 3.

Ze geeft aan zich niet te willen mengen in een wereld waarin het draait om vleierij en verafgoding van schrijvers en zij heeft liever dat men met een kritische blik naar haar werk kijkt. Wolff citeert haar ‘goede vriend’, de Engelse dichter Alexander Pope, om duidelijk te maken dat schrijvers meer gebaat zijn bij iemand die hen durft af te kraken dan iemand die hen op een hoog voetstuk plaatst:

‘Als hy koeltjes zegt: „Wel nu, dat stuk gevalt my nog al zo kwaad niet”'; - Ben ik beter in mijn schik, dan of het jonge gedeelte der broederschap, my [...] verzekerde, dat ik een genie van den eersten rang ware.’³⁸

De schrijfster wordt liever niet door critici opgehemeld, mede door de verdenking dat die personen willen delen in de roem waarvoor ze zo hard heeft gevochten. Zoals Wolff eerder in *Walcheren* proclameerde, is ze dichteres in wording en kan men haar in de benodigde leertijd zo goed mogelijk bijstaan door eerlijk commentaar te geven op haar ‘oeffeningen’. Wolff zelf heeft dit keer ook al een mening paraat over haar eigen werk: ‘Dit werkje, waarde Leezers, is alleen goed tot uitspanning van nutte en verhevene studien.’³⁹

De zangen zijn geschreven ter ontspanning voor de lezer en behoren dus niet te worden gelezen als ware het een kennisvol werk. Hiermee wil ze uitsluiten dat ze kritiek krijgt zoals die op zulke kennis verschaffende boeken – die een geheel andere strekking bevatten – worden gegeven. Wat Wolff wel graag wil meegeven aan haar lezers, is wat zij noemt ‘myner Philosophie’; ze heeft een sterk geloof in de kracht van poëzie. Poëzie is volgens Wolff:

‘[...] de favorite van iedereen, die wel georganiseerd genoeg is, om zéér fyne, en zéér sterke aandoeningen te hebben. Zy wekt by hen die beminde gevoeligheid op, en wordt, even daarom, dierbaar.’⁴⁰

Volgens Wolff hebben dichters – ze spreekt meermaals van een ‘wy’ – ‘iets dat men een onbekend behaagen zou kunnen noemen’; het dichtkundige gevoel werkt namens haar juist als het ‘zedelyke’.⁴¹ In werken van grote schrijvers die ze noemt – Voltaire, Pope, Haller en Kanitz – krijgt de mens kennis van wat buiten zijn ziel staat. Vooral door de naam Voltaire is

³⁸ Wolff, 1772, p. 3.

³⁹ Wolff, 1772, p. 4.

⁴⁰ Wolff, 1772, p. 4.

⁴¹ Wolff, 1772, p. 4.

de link naar de Verlichting gelegd. Enkele zinnen na het noemen van diens naam, zegt Wolff dat het ‘de eeuw der vrouwen is’.⁴² Wolff is van mening dat men ook met poëzie moralistische werken kan voortbrengen, want volgens haar is de poëzie ‘meer in de belangen der Reden dan men meent’.⁴³ Volgens Wolff maakt poëzie de wetten van de vorsten ‘krachtiger’ en ‘aangenamer’, door ze aan de harstocht van de mensen ‘smaaklyk’ te maken.⁴⁴

Hier wordt gesproken over de staatsinrichting en haar wetten en regels: een van de meest besproken onderwerpen in de tijd van de Verlichting. Wolff spreekt over hoe driften met het gezonde verstand bestuurd moeten worden en dat mensen alleen vreugde kunnen voelen in bedaarde gesteldheid. Daarmee lijkt Wolff degenen die oproer veroorzaken door niet met het verstand te denken, te willen behoeden voor onverstandige, door gevoel gedreven acties. Net zoals Wolff er niet achter staat dat de oudere schrijvers zich laten leiden door hun ‘passiën’, vindt ze ook dat de ‘gewone mens’ zich niet moet laten leiden door zijn passies, aangezien zij daarvan de ‘ontroerende gevolgen in lichaam en ziel’ zullen ondervinden.⁴⁵ Wolff grijpt terug in de geschiedenis om haar standpunt te illustreren en waant zich een moralistische schrijver door het geven van advies:

‘Die verstandig is, voelt dan alleen de streelede werkingen der hartstochten, wanneer het verstand die aandoeningen toejuicht, en, daar ’t noodig is, beteugelt.’⁴⁶

De poëzie wordt – terugkomend op de eeuw der vrouwen – door Wolff vanuit een vrouwelijk perspectief bekeken. In het voorwoord heeft Wolff het volgende citaat van de Franse filosoof Bernard le Bovier de Fontenelle overgenomen: ‘que la poësie est une fille de l’amour’.⁴⁷ Later in de tekst gebruikt Wolff zelf de vrouw als metafoor voor de poëzie:

‘De Dichtkunde heeft dit met eene beminnelyke vrouw gelyk: alles wat van haare lieve lippen vloeit behaagt, en heeft een bykans onweerstaanbaar vermogen op het welgevormde hart [...] De dichtkunst vergelyk ik, bye ene welopgevoede, geestige dame geschikt om de delice te zyn der beste menschen.’⁴⁸

⁴² Wolff, 1772, p. 6.

⁴³ Wolff, 1772, p. 8.

⁴⁴ Wolff, 1772, p. 8.

⁴⁵ Wolff, 1772, p. 8.

⁴⁶ Wolff, 1772, p. 8.

⁴⁷ Wolff, 1772, p. 5.

⁴⁸ Wolff, 1772, p. 9 en 10.

Hier wordt de poëzie verheerlijkt door de poëzie te vergelijken met vrouwelijke kwaliteiten. Vrouwen hebben volgens Wolff een welgevormd hart, zijn welopgevoed en geestig. Het zijn kwaliteiten die een vrouw haar status verhogen. Na de verheerlijking van het genre van de poëzie, last Wolff veel ruimte in voor de bespreking van haar eigen werk. Dit keer dolt Wolff met de lezer door met overdreven beeldspraak te praten over de kwaliteit van haar werk:

‘Zo ik de eigentlyke snaaren der hartstochten niet fiks aanslaa, zal uw hart niet antwoorden, of ik zal verkeerde aandoeningen voortbrengen. Zo gy bevindt dat zy slaapmiddelen zyn, werp ze spoedig weg; zo Scipio u doet geeuwen [...] zo myn Winterzang (om niet van allen te spreken) u niet doet lagchen, - volg myn’ raad, het werk deugt voor u niet.’⁴⁹

Wolff dolt tevens met zichzelf én de uitgever door aan bovenstaande passage toe te voegen: ‘... en de Drukker mag zien hoe hy’ er mede staa: - dit is onze zaak niet, maarde zyne.’⁵⁰ Dit is ironisch op te vatten, aangezien de schrijfster er zeker belang bij had om geld te verdienen met haar boeken, aangezien ze een broodschrijver was. De auteur wordt echter niet zozeer blij van het geld, maar van de eer die ze ontvangt met haar werk: ‘[...] de eere en ’t gunstig onthaal, welken myne werkjes van u genieten; iets, dat uit een goed debiet, ten voordeele van den Boekenverkooper, allerbest blykt.’⁵¹

Wolff wil zich vooral blijven verbeteren in het schrijven, zo schrijft ze – net als in *Walcheren* – over de critici: ‘[...] ik hoop, volgens myne gewoonte, myn voordeel te doen met hunnen lessen.’⁵² De schrijfster vindt de goedkeuring van haar lezerspubliek heel belangrijk en ieder die haar verwijt om die ‘ijdelheid’ – zoals ze het zelf verwoordt – moet weten dat Wolff dit doet omdat ze haar publiek als ‘representanten der deugd, der vryheid, der reden, der geestigheid en der beScheidenheid’ ziet.⁵³ Wolff buigt wederom diep voor haar publiek door hen in het voorwerk aan te prijzen en ook op het einde schemert haar ironie en zelfspot weer door: ‘Voor ’t overige wensch ik u, met vader Horatius, eene gezonde ziel, in een welvaarend ligchaam; benevens oude vrienden, en nieuwe boeken.’⁵⁴

Na het voorwoord, volgt een ‘Ontschuldiging aan myne vrienden en aan de begunstigers myner dichtkunde’, waarin duidelijk wordt dat Wolff – in een tijd waarin

⁴⁹ Wolff, 1772, p. 11.

⁵⁰ Wolff, 1772, p. 11.

⁵¹ Wolff, 1772, p. 12.

⁵² Wolff, 1772, p. 12.

⁵³ Wolff, 1772, p. 12.

⁵⁴ Wolff, 1772, p. 12.

portretten populair werden – het auteursportret niets vond. In dit deel van het werk, is een zelfverzekerde Wolff aan het woord.⁵⁵ De schrijfster begint over hoe kwellend het zitten voor een schildersezels was voor haar. De Nederlandse schilder Joseph Marinkel trachtte haar te schilderen, maar het mislukte keer op keer. Wolff heeft openlijk kritiek op het auteursportret:

“k Zeg basta met dat portretteeren. ‘k Bedank wel hartelyk voor de klugt. Spreek van geen Bruininx; neen; ik zal ’t niet weêr gehengen.’⁵⁶

Wolff wil zich niet laten vereeuwigen op een portret, zelfs niet door de besten. De befaamde portrettenschilder Hendrik Pothoven krijgt er van langs: ‘Gelukkig heeft Pothoven niet mij gevangen in een portret’, zegt Wolff.⁵⁷ Door deze uitspraak wordt duidelijk wat ze van een portret vindt, namelijk: een kopie van de persoon die zij ooit was (het ‘origineel’).⁵⁸ Ze vraagt zich in het voorwoord af wie haar portret zou willen verzamelen als ze dood is.

Daarbij is Wolff duidelijk niet gesteld op haar eigen uiterlijk (‘Natuur, die Schoonheid schenkt, heeft my bedroefd misdeeld [...] Zy gaf my niets dat de oogen de streelt’).⁵⁹ Dit kan ofwel een reden zijn waarom ze niet wil worden geschilderd of een vlag van haar zelfspot zijn. Hoewel ze haar beeltenis niet wil laten optekenen, wil ze wel in woorden onderbrengen – wat ze nooit eerder heeft gedaan - hoe ze eruit ziet en ze geeft de volgende beschrijving:

‘k heb (op zyn best!) een daaglyks weezen. Bruin hair, een Zeeuwsche kleur – zo wat Egiptisch blond. Een neus van burgerlyke lengte; een kleinen mond, En een paar oogen, daar men wil dat ge uit zoudt leezen, Certain – je ne fais quoi [...] ‘k Ben teêr en kleen.’⁶⁰

Wolff doet heel luchtig over haar eigen uiterlijk en ze laat het oordeel over haar gelaat geheel bij het publiek. Al even luchtig weet ze ook haar eigen karakter te beschrijven; ze geeft blijk van een grote zelfkennis en laat zien dat ze niet bezig is met haar uiterlijkheden – niet in dien mate dat ze een portret van zichzelf wil – en dat ze haar volledige tijd en leven wijdt aan het beoefenen van de Kunsten:

⁵⁵ Wolff, 1772, p. 13.

⁵⁶ Wolff, 1772, p. 16.

⁵⁷ Wolff, 1772, p. 16.

⁵⁸ Wolff, 1772, p. 16.

⁵⁹ Wolff, 1772, p. 17.

⁶⁰ Wolff, 1772, p. 17.

‘Weet, myn aart Is, van natuur, meer openhartig dan bedaard. Ik heb, als anderen, myn deugden en gebreken. Genoeg is my genoeg: de pracht bemin ik niet. Monpain & liberté, zal steeds myn zinspreuk blyven. ‘k Bestee myn’ meesten tyd aan leezen, denken, schryven.’⁶¹

In dit tweede voorwerk kwam naar voren dat Wolff niet veel opheeft met het auteursportret. Ze draagt haar lezers op zich te vergenoegen met het origineel van Betje Wolff zolang ze leeft. Wolff draagt naar eigen zeggen geen roem op een kopie van zichzelf dat is vervaardigd met penseel of stift, maar ze hoopt roem te vergaren met haar Zangen. Het is de zelfspot die rest na het lezen van het voorwoord en die gedurende het bijgevoegd deel voor haar vrienden extra wordt aangezet.

3.2. Onderzoek naar de briefroman *Sara Burgerhart*

De briefroman *De Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* bestaat uit een netwerk van correspondenties in briefvorm, waarin er continu sprake is van wisseling van perspectief (24 briefschrijvers) waardoor de personages goed tot hun recht komen en uniek worden. De centrale figuur binnen de roman is Sara Burgerhart, omdat over haar de meeste van de brieven zijn geschreven. Burgerhart is stevast het gespreksonderwerp in de overige brieven. De roman is als volgt georganiseerd: in het midden staat de wereld van Sara Burgerhart en degenen die haar bijstaan (Abraham Blankaart, familie Willis, weduwe Spilgoed, Jacob en Alette Brunier, de broeders Edeling, Lotje Rien du Tout, Styntje Doorzigt, Pietermettje Degelyk en de predikanten Smit). Daaromheen bevinden zich in concentrische cirkels de slechtgezinden (Suzanna Hofland, Cornelia Slimpslamp, Cornelia Hartog, savante Van Kwastema) en de zedenloze heren R. en Jan G.⁶²

In de briefroman *Sara Burgerhart* maken Wolff en Deken hun ideeën duidelijk door niet hun standpunten expliciet uiteen te zetten, maar door belevingen te schetsen en personages met elkaar in conversatie en discussie te laten gaan. De proloog en epiloog van het werk hebben een sterk moralistische lading: jongedames (achttien- en negentienjarigen zoals Sara) worden geadviseerd een kuis leven te leiden en het verhaal van Sara Burgerhart moet illustreren dat een nette, deugdzame opvoeding van zeer groot belang is. In de roman wordt het huwelijk geprezen en het zoeken naar avontuurtjes afgewezen. De karakters in het boek

⁶¹ Wolff, 1772, p. 19.

⁶² Buijnsters, 1971, p. 14.

personifiëren de verschillende deugden en ondeugden, zo draagt de bruidegom in spé van Sara de naam Hendrik Edeling.

In de briefroman, verschenen rond 1 oktober 1782, zijn de verwickelingen eenvoudig opgeschreven, waarschijnlijk op het niveau van het jonge lezerspubliek. Er is in de roman weinig tot geen spanning of tragiek te vinden, behalve als het komt tot een confrontatie met de sluwe heer R. en bij de ontvluchting van Sara van haar tante's huis.⁶³ Over de totstandkoming van de roman is maar zeer weinig bekend: er is geen samenhangende, nadrukkelijke romantheorie, zowel Betje Wolff als medeschrijfster Aagje Deken hebben zich niet uitgelaten over romans in het algemeen en noemen hun eigen briefroman dan ook nooit bij naam in hun correspondentie en handschriften ontbreken.⁶⁴

De enige bron die voorhanden is om meer informatie te krijgen over de roman, is de roman zelf. Uit de voorrede wordt allereerst duidelijk dat het in de bedoeling van schrijfsters Wolff en Deken lag om een Vaderlandse roman te schrijven met Nederlandse karakters.⁶⁵ Uit de volgende overtuiging blijkt de vaderlandslievende houding van de twee schrijvers en hun verbondenheid met de eigen literatuur:

‘Dit wilde ik alleen aantonen, dat yder Volk zyn eigen Schryvers, zo wel als zyn eigen Helden en Staatsmannen moet hebben, en, zo men lang genoeg geleert heeft, ook hebben zal.’⁶⁶

De schrijfsters zijn van mening dat ieder volk zijn eigen schrijvers moet hebben en niet alleen maar vertalingen moeten lezen. Volgens de schrijfsters schrijft een schrijver namelijk niet zo bevallig voor een ander volk dan het eigen.⁶⁷

Op allerlei verhaalniveaus (tijd, ruimte en personages) stuwen de verhaalkenmerken het grotere verhaal, binnen wat men een ‘bildungs- of ontwikkelingsroman’ zou noemen. Het verhaal speelt zich af in de jaren ’-70 van de achttiende eeuw in Amsterdam. Het merendeel van de personages maakt deel uit van de gegoede burgerij, naast enkele dienstmeiden en boeren. Sara Burgerhart, die afstamt van een gegoede Hollandse burgerfamilie, blijft in het midden hangen tussen de hoge en lage klasse. De jonge juffrouw Burgerhart is een exemplarisch voorbeeld voor de volksklasse: meisjes die verzaken in al te veel pleziertjes

⁶³ Wolff en Deken, p. 30 en 269.

⁶⁴ Buijnsters, p. 217.

⁶⁵ Wolff en Deken, 1782, p. 9.

⁶⁶ Wolff en Deken, 1782, p. 9.

⁶⁷ Wolff en Deken, 1782, p. 8.

worden door schrijfster Wolff en Aken gewaarschuwd voor mannen als de heer R. die vrouwen in zonden laten vervallen.

De personages verbeelden de verschillende soorten typen die men tegenkomt in de maatschappij. Op die manier is vast te stellen dat de schrijfsters poogden de roman een realistisch gehalte te geven, opdat de lezeressen zich konden inbeelden dat het geschrevene daadwerkelijk zou kunnen gebeuren. Daarnaast wordt de waarheidsgetrouwheid gewekt door de dagboekachtige vorm waarin de brieven zijn geschreven: de brieven lijken op het moment zelf geschreven te worden.

Waarschuwingen (zoals voor zedenloze mannen) zijn maar één van de zoveel typische verhaalkenmerken waaraan de jonge lezeressen kunnen aflezen hoe een keurig meisje zich hoort te gedragen. Andere verhaalkenmerken waardoor een beter beeld van Sara Burgerhart te vangen is, zijn de volgende:

Tabel 1. *Analyse van de briefroman Sara Burgerhart op basis van categorieën.*

Categorie:	Voorbeeld:
Waarschuwingen	<i>Abraham Blankaart, Anna Willis</i>
Adviezen	<i>Weduwe Willis, weduwe Buigzaam, Abraham Blankaart, Anna Willis</i>
Complimenten	<i>Familie Willis, Hendrik Edeling</i>
Eerste indrukken	<i>Hendrik Edeling, Jacob Brunier, Heer R.</i>
Tegenpolen	<i>Suzanna Hofland, Cornelia Slimpslamp, Juffrouw Hartog, Lotje</i>
Eigen brieven	<i>Advies aan vriendinnen Anna Willis en Letje, tonen zachtaardigheid jegens tante Suzanna Hofland, reflectie op eigen handelen</i>

De eigenschappen van Sara Burgerhart zijn haar al letterlijk toegeschreven in de voorrede. Burgerhart is ‘fraai, geestig, zeer levent en streng opgevoet [...]’.⁶⁸ Daarnaast bezit Burgerhart ook de vrouwelijke deugd ‘zagtheid van aart’, is ze ‘onkundig van het kwade’ en heeft ze een ‘algemene goedwilligheid’.⁶⁹ De zachtheid van Burgerhart blijkt uit: het onder haar hoede nemen van Lotje, het schenken van haar eigendommen aan tante Suzanna Hofland en het verzorgen van de zieke weduwe Buigzaam.

Hoe onkundig Burgerhart is van het kwade, blijkt als ze in handen valt van heer R., die weinig goeds in de zin heeft met haar. De algemene goedwilligheid blijkt uit vele handelingen en toezeggingen: Burgerhart bewijst zich een goede vriendin te zijn tegenover andere

⁶⁸ Wolff en Deken, 1782, p. 10.

⁶⁹ Wolff en Deken, 1782, p. 10.

juffrouwen (adviseren, bekommeren om anderen), ze toont dankbaarheid en respecteert mannen en vrouwen van allerlei leeftijden op een gelijkwaardige manier.

Eigen brieven

Uit de beschrijvingen van andere personages is er een beeld te ontuitselen van Burgerhart, maar zij zelf geeft ook vaak een karakterschets van zichzelf (categorie: 'eigen brieven').

Enkele voorbeelden van beschrijvingen van:

- **Zichzelf:** 'Gij kent mijn aandoenlijk hart' (brief 5); 'Gij kent mij: medelijdend, meêgaande [..]' (brief 5); 'mijner gevoeligheid [...] mijne lichtegeloovigheid' (brief 13); 'Ik ben volmaakt gezond, en zoo vrolijk als een vogeltje [...] mijne nieuwsgierigheid [...] wij vrouwen zijn evenwel kinderachtig [...] zo eenvoudig, zo aangenaam leven wij [...]' (brief 21); 'Ik voel dat ik eene sterke overhelling heb tot het zwaarmoedige.' (brief 37); 'wij smeekten God' (brief 41); 'Wat ben ik toch een waarlijke meid!' (brief 44);
- **Opvattingen:** 'De jeugd heeft immers niets te doen, dan zich in onschuld te vermaken!' (brief 22); 'Men moet zich in 't huiselijk leven ook zeer toeleegen op de beminnelijke deugd der inschikkelijkheid.' (brief 25);
- **Afkeuringen:** 'Zij is droevig nieuwsgierig [...] Zij is slordig [...] Zij heeft geen karakter.' (brief 26 over huisgenoten).

Wat Burgerhart ook vaak doet, is de ander ophemelen en zichzelf nederig opstellen. Zo zegt ze meerdere malen tegen haar vriendin Anna Willis dat ze niet zo 'wijs' (brief 4), niet zo 'statisch' en 'toeschietend' (brief 5) is als zij. Dat de vriendschap tussen Burgerhart en Willis hen beide tot nut is, weet Burgerhart op indirecte en bescheiden wijze uiteen te zetten door de woorden van anderen te gebruiken. In onderstaand voorbeeld schrijft Burgerhart aan Anna Willis:

'Wat zegt uwe moeder [...]: „Saartje maakt mijne dochter gezelliger en zachter; mijne dochter maakt hare jonge vriendin eenpariger en achtenswaardiger.”' (brief 13)⁷⁰

De kwaliteiten van Burgerhart komen ook tot recht als Burgerhart Lotje gaat bemoederen, waar ze alom voor wordt geprezen door vrienden en kennissen. In de brieven van de hand van

⁷⁰ Wolff en Deken, 1782, p. 36.

Burgerhart komt een uitgesproken karakter naar voren. Burgerhart is een gevoelige, nuchtere en verstandige jongedame, zo blijkt uit haar spreken en handelen.

Knelpunt is haar jonge leeftijd: Burgerhart heeft een goed verstand ('Saartje heeft verstand; veel, voor zo een jong mensch')⁷¹ maar ze heeft nog niet de ervaring en wijsheid van een ouder iemand. Burgerhart heeft niet alleen maar goede woorden over voor anderen. Zo vindt ze dat haar tante zich verlaagt tot de ondeugd 'huichelarij' (brief ...) en vindt ze juffrouw Brunier in het begin te 'luchtig' (brief 5).

Beschrijvingen: complimenten, eerste indrukken en tegenpolen

Andere bekenden van Burgerhart geven ook een beeld van Burgerhart. De beschrijvingen van anderen kan men onderverdelen in positieve en negatieve beschrijvingen. De positieve beschrijvingen behoren tot de categorie 'complimenten' en 'eerste indrukken', de negatieve omschrijvingen vallen onder de categorie 'tegenpolen'. Voorbeelden van negatieve schetsen:

- '[...] t'is of die zoete, zachte, smeltende uitvloeisels des harten onder ons verminderen. Saartje's ziel zit in 't gestoelte des spotters [...]' (brief 6);
- 'Zij [Burgerhart] was mij nog te wereldsgezind' (brief 7);
- 'ondeugende Sara' (brief 17);
- 'zij was nog veel lichtvaardiger opgeschikt dan de pop van Pieterneel' (brief 33).

Volgens tante Suzanna Hofland en vriendin Cornelia Slimpslamp is Burgerhart te 'werelds' en te 'ijdel' en vinden ook dat Burgerhart niet de juiste boeken leest.⁷² Cornelia Slimpslamp behoort tot het 'slechte volk', maar toch wordt er niet alleen onzin in haar mond gelegd. Slimpslamps overtuigingen dat men zich niet moet laten leiden door gevoelens of passies komen gedeeltelijk overeen met de denkbeelden van Wolff zelf. Zo kwam in de voorrede van *Lier-, veld en mengelzangen* naar voren dat Wolff vindt dat men zich niet moet laten meevoeren door zijn passies en op eenzelfde manier redeneert Slimpslamp.

Uit de brieven van Hofland en Slimpslamp wordt duidelijk hoe een vrouw zich niet hoort te gedragen en wat de perfecte vrouw niet typeert: zo wordt Hofland door Blankaart in brief 19 bekritiseert om haar geldverkwisting, gierigheid en luiheid en wordt ook haar uiterlijk afgekraakt (haar ouderdom en lelijkheid).

⁷¹ Wolff en Deken, 1782, p. 40.

⁷² Wolff en Deken, 1782, p. 26.

Naast het negatieve commentaar op Burgerhart zijn er veel positief gestemde geluiden te horen. Hieronder worden schematisch een aantal voorbeelden opgesomd voor de categorieën die horen bij de positieve beschrijvingen.

Tabel 2. *De onderverdeling van de positieve beschrijvingen van Sara Burgerhart.*

Complimenten:	Eerste indrukken:
<p>‘Uw geheel karakter is dermate gestemd, dat gij volmaakt gevormd zijt om dat uit te breiden [...] uwe zedelijke meerderheid [...] Alle oogmerken zijn zuiver, alle uwe ontwerpen schuldeloos [...] uw eigen onbedorven hart [...] Gij zijt rijk [...], gij zijt mooi [...] zo bevallig’ (brief 12); ‘[...] onuitsprekelijk beminnelijk, zoet van zeden, vrolijk van aard, gul, gediensig, hartelijk, altoos het best denkende [...] Uw lief hart is zoo goed.’ (brief 12)</p>	<p>‘Haar karakter verheft haar boven alle kunststreken [...] dit meisje is een engel [...] Hare levendigheid is bekoorlijk [...] een overdrevene vrolijkheid.’ (brief 27)</p>
<p>‘mijne moeder prijst uwe vrouwelijke netheid boven de huizen’ (brief 43); ‘Juffrouw Burgerhart is een, in vele opzichten, uitmuntend jong meisje, maar zij heeft zwakheden [...] zeer schitterend vernuft [...] zulk een edel vernuft, van zoovele bevalligheid.’ (brief 47); ‘al de onschuld en vrolijkheid, die u eigen is [...] uw aandoenlijk hart [...] uwe dankbare zielsgesteldheid’ (brief 50)</p>	<p>‘Ik zag dat zij een gevoelig hart en gezond oordeel had, hoewel zij over de fraaiste zaken met de bekoorlijkste losbandigheid en ongedwongenheid zomaar voortpraatte.’ (brief 30); ‘hare oogen schitteren van gezondheid en gerustheid.’ (brief 51)</p>

Waarschuwingen en adviezen

Onder de categorie ‘adviezen’ vallen ook de beschrijvingen van de vooraanstaande weduwes Spilgoed en Willis. Deze wijze, oude vrouwen weten de hang naar vermaak van Sara Burgerhart in te dammen, aangezien Burgerhart zelf vaak haar situatie onderschat: ‘Vrij, vrolijk en onbeknord te leven, dat is mijn eenig oogmerk; en is dat berispelijk?’, vraagt Burgerhart zichzelf af in brief 3. Later verweert ze zich ook tegen Anna Willis: ‘Ik ben leevendig, vrolijk, zonder zorg, mogelijk ben ik los, maar niet dan omtrent beuzelingen. Ik eerbiedig de deugd, aanbid mijn Schepper, bemin alle menschen.’ Doorgaans zegt Burgerhart dat ze de natuur even hoog acht als de ingevingen die haar hart haar geven.

Burgerhart komt er meerdere malen op later moment achter dat ze fout zat: ‘[...] maar nu ondervind ik voor ’t eerst dat zelfverwijting eene zeer grievende smart veroorzaakt.’ (brief 14).⁷³ De beste weg om Burgerhart dingen te leren, is door Burgerhart lering te laten trekken uit het verleden van de weduwes. Weduwe Spilgoed vertelt zo aan Burgerhart dat ze zich heeft ingelaten met een verkeerde man en dat dit voor misfortuin heeft gezorgd.

⁷³ Wolff en Deken, 1782, p. 37.

Daarbij komt uit de beschrijving van de dagelijkse bezigheden van de karakters naar voren wat waardige tijdsbestedingen zijn. Zo schrijft weduwe Spilgoed aan Burgerhart in brief 9 over haar aangename vertrekken en benadrukt ze een deugdelijke tijdsbesteding: ‘Wij lezen alle werken van smaak in verscheidene talen.’⁷⁴ Hieronder volgt een schema met daarin voorbeelden van waarschuwingen en adviezen, die op grond van thema bij elkaar zijn geplaatst.

Tabel 3. *Voorbeelden van waarschuwingen en adviezen.*

Waarschuwingen:	Adviezen:
<p>Goede naam: ‘Bedenk ook, dat uwe goede naam er vast bij zal lijden: kunt gij, grootsch meisje, dit denkbeeld dulden?’ (brief 12)</p> <p>Zedelijkheid: ‘Kan dit uw zedelijke gezondheid niet benadeelen?’ (brief 12); ‘Koop alles wat er bij hoort; maar niet opzichtig of wild.’ (brief 20) ‘Ik vrees voor eene zedelijke ziekte, gij zult u overladen met vermaken...’ (brief 23)</p>	<p>Geduld: ‘Zoo gij echter besluiten kondet om nog geduld te oefenen... [...]’ (brief 12)</p> <p>Huwelijk: ‘Mogelijk maakt een gelukkig huwelijk eerlang een einde aan uw droevig leven.’ (brief 12); ‘Saartje zal een man moeten hebben, die in staat is om haar te leiden; een man die niet alleen haar liefde, maar ook haar achtig waard is.’ (brief 15)</p>
<p>Gevoel: ‘„dat hij, die op zijn hart vertrouwt, een dwaas is?”’ (brief 12)</p> <p>Vermaak: ‘[Is het beter] te wonen in een huis van <i>vermaak</i>, dan bij eene knorrige tante?’ (brief 12) ‘Komaan, verbeeld u eens getrouwd te zijn met eene vrouw [Wolff], die een zeer sterken trek heeft tot het bijwonen van al die vermaken [...] hare deugd verdacht te vinden bij eene berispezieke wereld [...] grillen zijner vrouw.’ (brief 47)</p>	<p>Geloof: ‘Ga je wel in de kerk, kind? Dat moet je vooral doen [...] Vrees God, leef betamelijk.’ (brief 20)</p> <p>Gedrag: ‘Luister dan: indien vive meisjes verstand hebben [...] dan vinden zij veel meer behagen in mannen zooals gij [Hendrik Edeling], dan in die slechthoofden die haar slechts diverteeren.’ (brief 35) ‘[...] en zo gij beide eens huiselijker leeft [...] ik [weduwe Willis] poogde mijne kinderen te doen begrijpen, dat zij ook genoeg zouden hebben, indien zij hunne begeerten vroeg leerden beteugelen.’ (brief 46) ‘„dat gezondheid en een gerust gemoed eigenaardig tot blijmoedigheid leiden.’ (brief 50)</p>
<p>Partnerkeuze: ‘wees op uw hoede! [...] Kunt gij dulden, dat hij, die niet rijk is, om u onkosten doet? [...] Uwe vermogens zijn te schoon om die dus te verkwanselen.’ (brief 36) ‘Het smaakt mij maar in ’t geheel niet, dat gij u overal zoo altoos met den heer Jacob heen begeeft. Wat moet de wereld van u denken? [...] men u voor zoo eene beuzelaarster hield.’ (brief 46)</p>	<p>Positie vrouw: ‘Een meisje leeft niet om een beursje te knopen, een steekje te breien of te naaien, een mooi boekje te lezen, om een naar de kerk of naar de comédie te klungelen, of een pleziertje te nemen [...] Een meisje van uwe jaren moet ook al aan de sjouw. Zij moet stijven, rekken, vouwen, zij moet haden uit de mouwen steken; zij moet trouwen; dat’s al!’ (brief 129)</p>

Uit de complimenten en eerste indrukken is gebleken dat Sara Burgerhart in het bezit is van vele deugden, maar ze heeft ook één groot gebrek (zie hoofdstuk 3): haar onvoorzichtigheid. Van welke klasse een jongedame ook afstamt en welke opleiding ze ook heeft genoten: hun jonge geesten zijn vatbaar voor verleidingen. Tot slot een waarschuwing die heel belangrijk is

⁷⁴ Wolff en Deken, 1782, p. 27.

en een soort ‘voorspelling’ vormt aan het begin van het boek is de waarschuwing van weduwe Sophie Willis:

‘Meisjes van Saartjes toegevende goedhartigheid, die zoo weinig kwaad bedoelen, zoo onnozel in het onbetamelijke als een kind, die zelve onberispelijk zijn en niemand van de slechtste zijde beschouwen, zijn altoos in gevaar om verleid te worden.’ (brief 15)

In het begin weet Burgerhart Jacob Brunier op ‘reden van ongenoegen’ keurig af te wijzen, maar door de omgang met meerdere heren later in het verhaal ziet dat Burgerhart steeds slechter in wanneer een man zich onbehoorlijk gedraagt. Burgerhart en de overige romanfiguren staan dus in functie voor een hogere moraal. De wijze les die lezeressen uit de roman moeten halen, is dat ze zich verantwoordelijk en deugdelijk moeten gedragen. Op die manier kunnen ze zich weren tegen gevaren van buitenaf.

3.3. Vergelijking

Hieronder zal op thematische wijze een vergelijking worden gemaakt tussen de zelfpresentatie van Betje Wolff en haar eigen gecreëerde beeld van de ideale jonge vrouw. De thema’s die hieronder worden besproken zijn achtereenvolgens: de Verlichting, het huwelijk en gezinsleven en het geloof.

Verlichting

Natuur, godsdienst en rede en de bijbehorende kenmerken zoals deugdelijkheid en vroomheid (godsdienst) staan bij Wolff hoog in het vaandel. Tezamen vormen deze onderwerpen de hoofdpunten van de Verlichting, maar komen ze ook nadrukkelijk ter sprake in *Sara Burgerhart*. Op de pagina’s 165 tot 170 worden de thema’s gepresenteerd binnen een discussie tussen de geleerde juffrouw Hartog enerzijds en de juffrouwen Buigzaam en Burgerhart en de heer Edeling aan de andere kant (bijlage 1). De discussie gaat o.a. over het definiëren van ‘de deugd’ en over de vrijheid van de mens. Deze discussie is exemplarisch voor de vele redevoeringen die in directe weergave zijn opgetekend in de briefroman. Door de discussievorm worden de thema’s verlevendigd en wordt er gereflecteerd op de kennis van mannen en vrouwen en de overeenkomsten als wel de verschillen ertussen.

Betje Wolff roept de dagelijkse discussie, die zij zelf ook aangaat, op in een fictieve wereld. Wolff is zelf voorstander van ideeën van de Verlichting, deze wil ze verwerken in de roman om ervoor te zorgen dat vrouwen – en mensen in het algemeen – blijven meedenken over de waarden in de samenleving. Geluk, een van de waarden van de Verlichting, staat bij Burgerhart voorop: ze wil zich toeleggen op artistieke (muziek), maatschappelijke en intellectuele genoegens die haar door een tegenwerkende kracht (tante) worden onthouden.⁷⁵

Dit geluk vindt Burgerhart alsnog bij weduwe Spilgoed: haar huis is een verbeelding van de ideale plek waar filosofie, kunst, cultuur, discussie etc. samenkomen. De realiteit van de verbeelding wordt de échte werkelijkheid. Binnen die fictieve werkelijkheid kan Wolff haar protagonist laten strijden tegen de huichelarij, arrogantie en het libertinisme waar Wolff in het echte leven mee te maken heeft.⁷⁶

Huwelijk en gezinsleven

De rol die Betje Wolff zichzelf toedicht als schrijfster van *Sara Burgerhart* is vergelijkbaar met de rol van weduwe Spilgoed – ook wel bekend als Maria Buigzaam – of met die van weduwe Willis. Beide vrouwen treden op als wijze, oudere raadgeefsters die de jongere garde levenslessen leert, adviezen verstrekt en hen begeleidt in het naleven van de levensstijl die bij hen past. Zo wordt van de jongedames verwacht dat ze snel in het huwelijk treden en een huisgezin gaan stichten. Op het einde trouwt ook Sara Burgerhart met Hendrik Edeling. Ze trouwt niet omwille van haar gevoelens – die lijken te ontbreken - maar vanwege haar ‘verlicht verstand’ en de aanmoediging van de wijze volwassene Buigzaam etc.⁷⁷

Het verstand gaat voor het gevoel, zo schreef Wolff eerder in de voorredes. Eerst laat Wolff zien dat de mens op het verkeerde pad belandt, indien men luistert naar zijn of haar gevoelens. Uiteindelijk kent het verhaal wel een goede afloop, maar dit gelukzalige einde in de vorm van een huwelijk kon alleen worden bereikt met behulp van het verstand. Het verhaal eindigt niet na de bruiloft van Burgerhart en Edeling en de briefcorrespondentie blijft doorgaan. Op die manier krijgt de lezer een blik vergund in het gelukzalige, gesloten gezin.

Het gezinsleven is de volgende stap in het huwelijk dat wordt verheerlijkt. De huiselijke setting wordt als ideale situatie afgezet tegenover het uithuiselijke plezier. Burgerhart verbeeldt de tegenstelling: het ging mis toen ze met heer R. naar vermaak zocht buiten de deur, maar ze bloeide op toen ze met Edeling trouwde en zich kon richten op het

⁷⁵ Buijnsters, 1971, p. 19.

⁷⁶ Buijnsters, 1971, p. 22.

⁷⁷ Schenkeveld-van der Dussen, p. 21.

gezinsleven. Dat de briefroman Sara Burgerhart kan worden opgevat als het ‘laatste duwtje’ richting het huisleven, wordt aannemelijk gemaakt door de volgende beschrijving van de briefroman in de voorrede:

‘Een roman, die berekent is voor den Meridiaan des Huisselyken levens.’⁷⁸

Duidelijk is dat Wolff en Deken geen roman hebben geschreven die gaat over de pleziertjes waar jonge vrouwen zich aan onderwerpen, maar bieden het verstandige huwelijk aan als oplossing voor de gevaren waar huwbare meisjes tegenaan lopen.

In de roman wordt niet zozeer de maatschappij (waarin vrouwen geacht werden hun bestemming te vinden in een huwelijk) bekritiseert, maar de onvoorzichtigheid van jongedames als Sara Burgerhart.⁷⁹ Zoals eerder aangegeven onderschat Burgerhart de onvoorzichtigheid van haar handelen, omdat ze nog jong is en nog niet aangepast aan de samenleving. Bij Burgerhart ontsnapt op de valreep de aanranding door heer R., maar voor schrijfster Wolff was dit anders.

Er wordt over schrijfster Wolff gezegd dat Wolff zich op 25 juli 1755, op 17-jarige leeftijd, heeft laten inpalmen door Matthijs Gargon, een ‘gewezen vaandrig bij het Staatse leger’.⁸⁰ Dit was een grote schande in haar woonplaats Vlissingen, een schande waar schrijfster Wolff voortaan zichzelf én haar lezeressen voor probeert te behoeden. Het bewijs voor de schaking van Wolff door Gargon, komt uit een brief van Wolff aan Maarten Houttuyn op 19 oktober 1770:

‘Ik ken de wereld door den eenigen weg, waardoor zy te kennen is – ondervinding!
Met een hart, gescheurd tot aan den wortel toe, en wiens wonde na tien jaren treurens
nog niet nalaat somtyds eens te bloeden, heb ik de verrukkingen eener liefde betaalt!’⁸¹

De jonge Sara Burgerhart is een gewillige kandidaat op de huwelijksmarkt, voor wie er allerlei gevaren op de loer liggen als beuzelarij, zelfoverschatting en laster. Schrijfster Wolff viel zelf wel te prooi aan deze gevaren, daarom deelt ze haar lezers mee alleen in te stemmen met de liefde als deze leidt tot een gunstig huwelijk.

⁷⁸ Wolff en Deken, 1782, p. 9.

⁷⁹ Stamperius, p. 142.

⁸⁰ Buijnsters, 1979, p. 8.

⁸¹ Buijnsters, 1971, p. 19.

Geloof

Betje Wolff en Aagje Deken lijken er in Sara Burgerhart voor te pleiten dat een orthodoxe, strenge leer niet nodig is om te geloven.⁸² Wolff en Deken stonden een meer vrije manier van geloven voor, een manier die een breuk opleverde met de gereformeerde Kerk in 1779.

Wolff en Deken beschouwden de Bijbel vooral als een zedenkundig boek, waarin deugden en ondeugden werden voorgeschreven.⁸³ Dit contrasteerde met de opvatting van de orthodoxe gelovigen, die het een vanzelfsprekendheid vonden dat men een godsdienst had. Wie geen godsdienst bezat, was per definitie minderwaardig volgens hen. Zo schrijft Burgerhart:

‘Zij noemt bijkans nooit zijn’ naam, of zij voegt erbij, dat hij geen godsdienst heeft. Denk eens aan; en dat van zoo een allerbesten man! Is ’t geen schande?’ (brief 5)

De bovenstaande uitspraak is een ‘uitgeschreven’ opvatting van Wolff zelf. Burgerhart toont zich een verlichte geest door haar soepele houding jegens het geloof. Grofweg gezegd, stelt Burgerhart zich buigzaam op tegenover vastgestelde conventies en regels binnen allerlei terreinen in de samenleving, waarvan de godsdienst er een is.

De strenggelovigen, zoals tante Suzanna Hofland, krijg er in de roman van langs: ze worden op een zo hatelijke wijze beschreven door Sara Burgerhart, dat haast Betje Wolff zelf te horen is. Ook andere personages die blijk geven van een goed verstand of geleerdheid zoals Blankaart, schrijven hatelijke woorden over de strenggelovigen. Al snel wordt in de roman de tegenstelling ‘geleerde, slimme, individuele gelovigen’ versus ‘bekrompen, domme strenggelovigen’ gemaakt en gedurende het verhaal aangehouden.

4. Conclusie & Discussie

De hoofdvraag van het onderzoek luidde als volgt: Hoe verhoudt zich de zelfpresentatie van schrijfster Betje Wolff zich tegenover haar beschrijving van de ideale jonge vrouw in de roman *Sara Burgerhart*? Uit onderzoek is gebleken dat er een goed beeld van de auteur Betje Wolff te creëren is. Wolff blijkt er duidelijke poëtische en verlichte ideeën op nahoudt. Daarnaast getuigt ze ervan een moedige persoon te zijn, tevens is ze geestig en weet ze haar intellectuele vermogens in te zetten in de discussie rondom het schrijverschap. Zo heeft ze een

⁸² De Vries et al., p. 29.

⁸³ De Vries et al., p. 31.

aantal sterke argumenten voor het aanmoedigen van jonge schrijvers en een aantal argumenten tegen het geschilderde auteursportret.

Het beeld van een moedige, slimme, gedreven vrouw komt ook zeker terug in *Sara Burgerhart*. In het personage Sara Burgerhart zijn alle deugdelijke waarden vertegenwoordigd: ze is de belichaming van perfecte jonge vrouw. Ze is vroom, stichtelijk, zachtaardig, geleerd, wijs, mooi, slim, bekoorlijk etc. Burgerhart komt overeen met de beschrijving van de ‘beminnelyke vrouw’ die Wolff geeft in *Lier-, veld- en mengelzangen*: ‘[...] alles wat van haare lieve lippen vloeit behaagt, en heeft een bykans onweerstaanbaar vermogen op het welgevormde hart.’⁸⁴

De bevallige Burgerhart heeft echter niet een rustige aard, maar een gedreven, actieve houding die overeenkomt met Wolff. Ze is een handelend individu, dat haar moed toont als ze een discussie met de heer R. moet aangaan in het tuinhuisje. Burgerhart is uitgeput door de situatie, maar ze houdt vol in de felle discussie. De jonge juffrouw ziet haar dwaasheden in en reflecteert op haar fouten. Hier kan een link worden gelegd naar de nederige houding van Wolff in *Walcheren*. In dit voorwoord geeft Wolff aan dat ze nog in lering is en vindt ze dat ‘misslagen’ ofwel fouten zijn toegestaan onder jonge schrijvers.⁸⁵

Waar het Wolff in het begin van haar auteurschap nog ontbreekt aan begeleiding, ontbreekt het bij Burgerhart aan een opvoedende hand en ervaring. In *Sara Burgerhart* draait het vooral om de begeleiding van ervaren, wijze volwassenen. Deze roman waarschuwt lezeressen ervoor dat zelfs een deugdelijk meisje als Burgerhart zonder een goede begeleiding niet bestand is tegen verleidingen van buitenaf. De woorden uit de voorrede van *Walcheren* zijn hier ook van toepassing: zoals jonge dichters op weg moeten worden geholpen door oudere, geleerde schrijvers, moeten ook jongedames aan de hand worden genomen door oudere, wijzere dames.

Het lijkt erop dat het personage Sara Burgerhart is vormgegeven naar schrijfster Betje Wolff zelf, maar dan nog in meer perfecte vorm. De gelijkenissen tussen Wolff en Burgerhart zijn groot. Beide zijn afkomstig uit een gegoed milieu, beiden genoten een goede opvoeding, ze zijn fel, klaar voor discussie en hebben een hang naar vrijheid. Beiden lopen tegen hetzelfde probleem aan: de aantrekkingskracht van het losbandige, wilde leven. Het verschil tussen Wolff en Burgerhart is, is dat Wolff haar hoofdpersoon voor eerroof en schande kan behoeden. Wellicht is *Sara Burgerhart* voor Wolff een tweede kans om het wél goed te doen en de wellustige heer af te wijzen.

⁸⁴ Wolff en Deken, 1772, p. 9 en 10.

⁸⁵ Wolff, 1769, p. IV.

Of Sara Burgerhart een tweede versie is van Wolff of niet, via de stiekeme, zachtaardige, brave strijder Sara Burgerhart vinden Wolffs ideeën en opvattingen vinden een weg naar buiten. In Wolffs opvatting heeft de ideale jonge vrouw net als Burgerhart een welgevormd hart, is welopgevoed en geestig, maar een ideale vrouw is ook voorzichtig. Met Burgerhart wordt aangetoond wat de consequenties van onvoorzichtigheid zijn. Niet alleen het personage Burgerhart laat zien wat ‘goed’ en ‘slecht’ is, maar ook andere personages staan symbool voor ondeugden (meijuffrouw Hartog voor ‘snobisme’ en Suzanna Hofland voor ‘gierigheid’). De personages in de roman Sara Burgerhart en de situaties illustreren het onderscheid in ‘goed’ en ‘kwaad’. Op basis van dat onderscheid, kan men zien wat word beloond en wat niet.

Voor vervolgonderzoek is het interessant om meerdere voorwerken van Betje Wolff te bekijken en hieruit een beeld van de schrijfster te construeren. Tevens kan worden gekeken naar andere werken met een pedagogische inhoud en kijken in hoeverre het advies van de schrijver/schrijfster zich verhoudt tot de schrijver/schrijfster zelf.

5. Literatuurlijst

Braidotti, Rosi & Haakma, Suzette (red.). *Ik denk, dus zij is*. Kampen: Kok Agora, 1994.

Buijnsters, dr. P.J. “*Sara Burgerhart*” en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18^e eeuw. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971.

Buijnsters, dr. P.J. *Wolff & Deken: een autobiografie*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1984.

Schrijversprentenboek Betje Wolff & Aagje Deken. Samengesteld door: Dr. P.J. Buijnsters, Hella S. Haasse en Daisy Wolthers. 's Gravenhage: Semper Avanti, 1979.

Effen, Justus van. *De Hollandsche Spectator* (ed. P.J. Buijnsters). Deventer: Sub Rosa, 1984.

Ghijzen, H.C.M. *Dapper vrouwenleven. Karakter- en levensbeeld van Betje Wolff en Aagje Deken*. Assen: Van Gorcum, 1954.

Loosjes, Cornelis. *Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen III*, 1e st. Amsterdam: Hayman, 1770, p. 463-468.

Kalff, G. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 6*. Groningen: J.B. Wolters, 1910.

Márton, Katalin. *Manuscript van de maand – Sara Burgerhart trekt volle zalen*. Boedapest: Eötvös Loránd Universiteit. Versie 8 mei 2014. 7 juni 2015.

<http://www.textualscholarship.nl/?p=13825>

Schenkeveld-van der Dussen, M.A. *De geheimen van het vrouwelijk hart. Nederlandse vrouwelijke auteurs over de liefde in lyriek en roman (1600-1840)*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2001.

Simons, Piet. *Wij beginnen te sympathiseren. Betje Wolff en Aagje Deken*. Leiden: A.W.Slijthoff, 1970.

Stamperius, Hannemieke. *Vrouwen en literatuur: een inleiding*. Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij b.v., 1980.

Stuiveling, Garnt. 'Het geheim van Sara Burgerhart.' In: *Willens en wetens*. Amstrdam: Querido, 1967, p. 42-58.

Van der Sijs, Nicoline. *Chronologisch Woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam: Veen, 2001.

Van Ommeren-Averink, A. *Baanbreeksters*. Amsterdam: Nederlandse Vrouwenbeweging, 1960.

Vries, de Marleen, Bostoën, Karel & Gemert, Lia van. *Sara B., een rebelse vrouw uit de Verlichting*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.

Wolff, Betje. *Walcheren, in vier gezangen*. Hoorn: Tjallingius, 1769.

Wolff, Betje. *Lier-, veld- en mengelzangen*. Hoorn: Tjallingius, 1772.

Wolff, Betje & Deken, Aagje. *De Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Isaac van Cleef: Den Haag, 1782.

6. Bijlagen

Bijlage 1. Voorbeeld discussie.

